

Іван Шишкін

ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКИХ УРЯДІВ ЩОДО УКРАЇНЦІВ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Намагаючись вирішити українську проблему наприкінці 30-х рр. польський уряд зупинився на найрадикальніших методах її розв'язання. Переломним у зміні політики польської влади щодо українців став 1935 р., коли після смерті Ю. Пілсудського право-радикальні сили Польщі розпочали боротьбу за вплив у країні. Боротьба між прихильниками „державної асиміляції” українців та радикального розв'язання українського питання завершилась перемогою останніх. Після відставки 12 жовтня 1935 р. В. Славеска з посади прем'єр-міністра у правлячому таборі фактично не було авторитетного лідера, який зміг би продовжити курс на „нормалізацію”.

Еволюція державного устрою Польщі у напрямку тоталітаризму завершилася утворенням у 1937 р. проурядової партії Табір національної єдності (ТНЄ). Прихильники авторитарних методів правління, об'єднавшись навколо Е. Риз-Смігли ставили за мету згуртувати польське суспільство навколо ідеї оборони держави. Для того, щоб раз і назавжди покласти край домаганням українців отримати незалежність, влада взяла курс на витіснення, а фактично на повне очищення „східних кресів” від українського населення шляхом його примусового виселення та поступової асиміляції і ополячення. За рахунок послаблення позицій української меншини на теренах Галичини та Західної Волині планувалося докорінне збільшення польського елементу в регіоні. Новий етап у національній політиці Польщі спрямованій на створення однопартійної держави розпочався екстермінаційними діями військових кіл. Особливо активно в цьому напрямку діяв, починаючи з 1937 р., Корпус охорони пограниччя (КОП).

Слід зазначити, що своєрідним підсумком польсько-українських стосунків у міжвоєнний період стала „Декларація Центрального Комітету УНДО в справі становища українського народу в польській державі” від 7-го травня 1938-го року [6, 2-4]. У ній зазначалося,

що політика нормалізації стосунків між польським та українським народами, яка проводилась УНДО впродовж трьох років, не призвела до позитивних наслідків. Провину за невдачу політики нормалізації Центральний Комітет повністю покладав на польський уряд, який за словами „Декларації...” не тільки не заважав, але й навпаки часто був співучасником негативних вчинків щодо українців [6, 2]. Серед них наводилися наступні: негативна політика щодо української церкви, намагання постійно внести розлад в консолідацію українського народу, ввівши поняття „русинів” та всіляко підтримуючи думку про існування різних племен, на кшталт лемків, гуцулів, волиняків, поліщуків, які, нібито, були зовсім різними окремими племенами, виключення українських селян з процесу парцеляції, особливо на прикордонних територіях, відбір права до навчання рідною мовою, недопущення українців до самоврядування та участі в політичному житті країни, постійні репресії щодо українського культурного життя тощо [6, 2-2а]. Водночас вже тоді, у 1938 р., УНДО попереджало, що така політика рано чи пізно призведе до використання її ворожими чинниками (СРСР та Німеччиною – І.Ш.), стане загрозою миру і може призвести до протистояння [6, 3].

Можна припустити, що ініціативу розробки радикальної програми спрямованої не лише на придушення українського національно-визвольного руху, але й взагалі проти розвитку національної свідомості та самобутності українського народу, схвалив Е. Ридз-Смігли [5, 20]. Вирішення українського питання планувалося здійснювати в двох напрямках. Перший – залагодження проблеми на міжнародному рівні, зокрема шляхом домовленості з Німеччиною, яка вміло використовувала українську карту для тиску на країни, у складі яких знаходились окремі українські території, й на Польщу в тому числі. Другий – радикальне розв’язання української проблеми безпосередньо в межах Речіпосполитої.

Польській дипломатії вдалося досягти домовленості з керівництвом Третього рейху про фактичну підтримку своєї політики щодо українців. Виношуючи плани війни з Польщею, Гітлер з легкістю підтримував процес вироблення спільної позиції в українському питанні для того, щоб приспати пильність офіційної Варшави. 5-го січня 1939 р. у розмові з міністром закордонних справ Речіпосполитої Ю. Беком він запевнив, що Німеччина за будь-яких обставин зацікавлена у збереженні сильної національної Польщі. В свою чергу польський міністр заявив, що „Україна” це польське слово, яке означає „східні прикордонні землі”, котрі „протягом десятиліть по-

значали території, розташовані на схід від їхніх (польських - І.Ш.) володінь вздовж Дніпра [1, 17].

Позицію Гітлера підтвердив і міністр закордонних справ Німеччини Й. Ріббентроп. При обговоренні ставлення обох держав до „Великої України”, яке відбулося між ним і Ю. Беком 6-го січня 1939 р., він підкреслив, що розуміє занепокоєння уряду Польщі, пов’язане з наростанням українського руху, викликаним подіями в Карпатській Україні, і заявив, що є реальна можливість вирішити українське питання за умови їхнього тісного співробітництва [5, 21]. Позицію Німеччини він охарактеризував так: „Ми зацікавлені в радянській Україні, але підтримуючи контакти з російською Україною ми ніколи не мали жодних справ з польськими українцями. Навпаки, це суворо заборонялося фюрером, який вже виклав свою негативну позицію стосовно Великої України” [1, 21]. Заручившись обіцянками Третього рейху та з огляду на внутрішньополітичну ситуацію в країні, пов’язану з наростанням національно-визвольного руху, польський уряд взяв курс на тотальні репресії, асиміляцію та ополячення українців на їх власних етнічних теренах.

Напруга в польсько-українських стосунках вилилась в рішення офіційної влади розв’язати наболілу проблему радикальними методами. У Варшаві прийшли до висновку, що справа ліквідації українського питання в попередній час просувалася занадто повільно, а тому повноваження щодо її розв’язання потрібно перебрати на себе уряду.

На думку М. Сивіцького, поштовхом до такого рішення став меморіал від 28-го листопада 1938 р., прийнятий Секретаріатом порозуміння польських суспільних організацій. В ньому йшлося про необхідність захисту польської спільноти від переслідувань зі сторони української більшості на „східних теренах” [16, 269]. Для того, щоб орієнтуватись у ситуації, було здійснено опрацювання національного складу 84 повітів на теренах „східних кресів”. Метою проекту було встановити на скільки потрібно збільшити чисельність поляків в тому чи іншому повіті, щоб вони там становили не менше 51% від загальної кількості населення [8, 148-159]. 25-28 січня 1939 р. відбулися засідання Ради міністрів на чолі з Е. Ридз-Сміглим. На них було прийнято рішення про те, щоб кожен міністр до 15-го лютого 1939 р. надав інформацію про кількість українців, що знаходяться у підпорядкуванні його міністерства і план ліквідації української проблеми в рамках підзвітної йому інституції [16, 270; 4, 243; 3, 116].

Дещо проливає світло на плани польської влади виступ директора Департаменту віровизнання при Міністерстві віровизнання та суспільної опіки Г. Дуніна-Борковського на нараді керівників східних воєводств, яка відбулася 14-го лютого 1939 р. Він заявив що метою діяльності влади на теренах східних воєводств має бути колонізація [10, 36].

15-го лютого 1939 р. міністр суспільної опіки Ж. Костялковський звернувся до Ради Міністрів з листом, у якому виклав пропозиції щодо „посилення польськості” на східних теренах. Він підкреслював, що одним з головних завдань є забезпечення працею безробітних поляків, а також надання виключно їм земельних ділянок. Це, на його думку, мало призвести до збільшення кількості добровольців на переселення до східних воєводств. З іншого боку, ним пропонувалось полегшити і усіляко підтримувати еміграцію українців за кордон [8, 21-34], а також поширити акцію, направлену на посилення польського „стану посядання” на інші терени Західної України, особливо на Волинь [8, 269].

На початку 1939 р. Міністерство справедливості видало ухвалу про залучення до роботи на східних теренах, конкретно мова йшла про Львів, польських адвокатів. З цією метою було вирішено заборонити вступ до адвокатських спілок на теренах Польщі, крім східних воєводств, де вступний внесок було зменшено з 800 до 500 злотих. У разі, якщо б і такі умови не спрацювали, пропонувалось застосувати примусове залучення польських юристів на роботу у східні воєводства. Причиною такої жорсткої позиції стало те, що, згідно з даними документу, п’ять-шість з десяти адвокатів повертається, не бажаючи там працювати [8, 90]. Серед причин, які вплинули на небажання поляків займатись адвокатською діяльністю на теренах Східної Малопольщі, називалися: висока конкуренція зі сторони євреїв та українців, а також побоювання терору з боку останніх [8, 269].

В руслі запланованої урядом акції Міністерством комунікації (ця інституція відповідала за шляхи, залізниці водний транспорт, пошту і телеграф) на початку 1939 р. було ухвалено документ „Посилення польського елемента в Східній Малопольщі”. Згідно з оперативними даними, які мало міністерство, 800 працівників-українців, котрі на залізниці обіймали більш-менш значні посади, були ненадійним елементом. В зв’язку з цим пропонувалось усунути їх від виконання обов’язків, а на звільнені місця призначити поляків [8, 334-335]. Подібного роду ухвалу було прийнято Міністерством економіки і торгівлі. В документі зазначалося, що успішне розв’язання україн-

ської проблеми напряму залежить від збільшення кількості польського населення на теренах Східної Малопольщі. Цифра ця мала становити більш як 50% на користь поляків. Поряд з перерахуванням методів, які застосовувалися владою для досягнення цієї мети (парцеляція, осадництво, ревіндикація зрусіфікованої загородової шляхти) відзначалося, що найкращі можливості для збільшення кількості польського елементу на „східних кресах” склалися у містах [8, 290]. Саме поява сильного міщанства, на думку діячів міністерства, мала суттєво допомогти закріпитись у регіоні. Вирішення проблеми ставилось в залежність від розв’язання єврейського питання. В документі зазначалося, що саме євреї займають панівні позиції у містах і „розв’язання єврейського питання на користь польського елементу в великій мірі впливає на досягнення чисельної переваги поляків” [8, 262].

На початку 1939 р. Міністерством закордонних справ було розроблено тасмний проєкт „Головні напрямки еміграційної політики на територіях Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств.” Зокрема, в документі пропонувалось посилити дії, щодо створення сприятливих для еміграції українців умов. Вже на початковому етапі, на територіях від Збруча і аж до етнічно польських теренів, передбачалося створити коридор на якому переважатиме польський елемент. Лінією, що буде стрижнем цих територій називалась залізниця Краків – Ярослав – Перемишль – Тернопіль [8, 148-264]. Згідно з „Головними напрямками...”, еміграція мала бути двох типів: закордонною і континентальною. Перший з них пропонувалось застосовувати до українців, при одночасній забороні на виїзд до інших країн на постійне місце проживання полякам. Другий – це так звана тимчасова або „заробкова” еміграція, яку дозволялось застосовувати в першу чергу по відношенню до польського елементу [8, 292].

Поряд з еміграцією, як один із заходів спрямованих на збільшення чисельності поляків на територіях Західної України, Міністерством закордонних справ було прийнято рішення про пропаганду і роз’яснення своєї політики на міжнародній арені. Тут, стосовно країн Західної Європи, пропаганда мала здійснюватись в двох напрямках. Перший – про нереальність українських прагнень, щодо незалежності, які базуються на отриманні її за рахунок від’єднання східних земель від Польщі. Другий – про помилковість переконання світового співтовариства, що Німеччина виношує плани направлені лише на експансію у східному напрямку і звернення уваги західних держав на такі ж проблеми з їхніми колоніями, з якими, на думку представників

міністерства, вони обов'язково зіткнуться [8, 94].

Зазначалась також необхідність у налагодженні контактів з Ватиканом, який не підтримував репресивних дій щодо греко-католицької церкви. З цієї метою до Риму було направлено віце-міністра Я. Шембека, на якого було покладено проведення переговорів на дану тему. Для успішності цієї акції передбачалась координація дій Міністерства закордонних справ і Міністерства релігійних визнань і суспільної опіки [8, 94]. Висловлювалось переконання й про те, що експансія на схід спокон віків робила Польщу могутньою державою. У міжвоєнний період ця концепція, хоч і частково, була представлена військовою колонізацією, а тому, на думку авторів документу, вона повинна продовжуватись, проте потрібно модернізувати форми та методи експансії [8, 94].

Слід зазначити, що перераховані вище ухвали лягли в основу „Проекту закону Ради міністрів в справі акції, направленої на посилення польського елементу у Східній Малопольщі”, прийнятого в березні 1939 р. на засіданні Ради міністрів [8, 390-477]. Згідно з „Проектом...”, головною метою у політиці уряду було тісне об'єднання Східної Малопольщі як з точки зору культури, так і економіки з територіями Речіпосполитої. В контексті запланованих дій передбачалося:

1. В галузі безпеки – збільшення кількості поліцейних відділів та їхнє кількісне і технічне підсилення, воєнізація служби лісництва і звільнення з посад лісників-українців, розширення комунікаційної сітки, зокрема телефонної мережі, з метою швидкого реагування на можливі безпорядки.

2. У відання Міністерства комунікації - Звільнення українців з посад на пошті та телеграфі, а також зі служб, функціонування яких пов'язане з розкладом руху поїздів, діяльністю важливих залізничних вузлів і т.д.

3. У містах – фінансова підтримка різного роду польських громадсько-політичних організацій, суворий контроль при підборі кандидатур на посади у адміністрації, критеріями якого були не лише професіоналізм, але й яскраво виражена пропольська позиція.

4. У галузі освіти – на територіях на захід від Сяну українські, а також двомовні школи переводились виключно на польську мову викладання.

5. На культурно-освітню акцію (читаємо: акцію, направлену на полонізацію освіти і культури – І.Ш.) в межах Львівського, Станіславівського та Тернопільського воєводств планувалось перерахувати у 1939/40 рр. 50 тис. зл., у 1940/1941 і в 1941/1942 рр. – по

65 тис. зл. З тією ж метою у бюджет Міністерства суспільної опіки на 1939/40 рр. передбачалось закласти 29,5 тис. зл. На 1940/41 рр. – 33 тис. зл. і в бюджет 1941/42 рр. – 36 тис. зл. [8, 396]

Акція, запланована ще в січні 1939 р. під назвою „Зміцнення польського елементу”, була спрямована на придушення прагнень українців до незалежності і стосувалась теренів Східної Мало-польщі, проте на думку А. Хойновського, є всі підстави вважати, що подібного роду політику уряд збирався запровадити на території усіх східних воеводств [13, 238].

Важливим для розуміння глибинних причин, що впливали на майбутні стосунки між польською та українською сторонами, є аналіз дій останньої щодо українських національно-патріотичних сил, безпосередньо перед початком війни з Німеччиною. Зокрема, спецслужби намагались слідкувати за діяльністю українців не лише в самій Польщі але й за кордоном [10, 7]. Не дивлячись на це, польська офіційна влада не мала достовірної інформації про українсько-німецьку співпрацю, не мали поляки й своїх інформаторів з-поміж провідників ОУН. Проте, ще перед початком Другої світової війни, в липні – червні 1939 р. було проведено низку арештів серед провідних діячів ОУН, які потенційно могли б співпрацювати з німцями. Було ув'язнено близько 30-ти чоловік – активістів організації. В серпні 1939 року в польській пресі з'явився циркуляр Міністерства юстиції, в якому вказувалося на необхідність арешту „ненадійного українського елементу” з-поміж міської і сільської інтелігенції і ув'язнення його в таборі Береза Каргузька [2, 14-15].

З 31-го серпня на 1-ше вересня 1939 року влада інтернувала кілька тисяч українців, що користувалися повагою та авторитетом в своїх колах. В основному це були представники греко-католицької церкви. Більшість з них було звільнено вже на початковому етапі військових дій, інших тримали в Зіломові та Бережанах аж до 17 вересня 1939 р. [17, 73]. Невідомо, наскільки ця акція допомогла в припиненні антипольських настроїв, які мали місце в вересні 1939 р., проте з впевненістю можна сказати, що вони викликали в широких колах українців не тільки страх, але й ненависть [17, 76].

Наслідком таких дій стали спорадичні напади на відступаючі польські частини, а також намагання помститися тим полякам, які кривдили українців до початку війни. Це явище не набрало масового характеру, проте окремі такі випадки мали місце. Наприклад, напад українців на загін польського війська 17-го вересня 1939 р. в маєтку Романівка Луцького повіту [15, 74].

Відбувалися також напади як на представників місцевої адміністрації, так і на їхні родини, яким українці намагалися помститися за попередні кривди. Так, у вересні 1939 р. українцями було замордовано 28 польських родин у Славетині та Трошанці Бережанського повіту [12, 7-8]. Хаотичні антипольські виступи припинилися через кілька тижнів після початку війни. На думку польського історика Б. Мусяля, протистояння припинила радянська влада, яка намагалася спрямувати агресію українців лише проти польської інтелігенції [14, 40]. Водночас, не слід забувати, що українці, перебуваючи у стані очікування позитивних змін, які мали відбутись після приходу більшовиків, були вкрай розчаровані політикою нової влади, а тому, вже на початку 1940 р. прослідковувалися тенденції до налагодження взаємовідносин з поляками [6, 133].

Отже, слід зазначити, що за час міжвоєнного двадцятиліття польський уряд не зміг розв'язати наболілої української проблеми, хоча такі спроби робились неодноразово. Невдала політика, котра стала однією з причин складної соціально-економічної ситуації та репресії стосовно незадоволених політикою уряду українців призвели до загострення двосторонніх відносин у передвоєнні роки. Реакцією офіційної влади на незалежницькі прагнення українців стали дії спрямовані на колонізацію, а також репресії, арешти, наступ на українську освіту і культуру, що ще більше додало агресії у ставленні до поляків. Репресії та арешти провідних українських діячів, здійснені безпосередньо перед початком війни, не згасили національно-визвольних прагнень, як цього очікувала польська влада, а навпаки, привернули ще більшу кількість українців до лав повстанського руху.

Джерела та література

1. Документи і матеріали по истории советско-польских отношений (1939-1943)/ под ред. С. Фалькович, Э. Басинского. - М.: Наука, 1973.
2. Льюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни: в світлі польських документів. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000.
3. Сивіцький М. Польсько-український конфлікт 1943-1944 // Календар-альманах „Новий шлях”. - 1993. - С. 114-121.
4. Сивіцький М. Польсько-український конфлікт 1943-1944 рр. // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. - К.: Либідь, 1993. - С. 241-248.
5. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої

світової війни: витоки та наслідки. Львів: Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, 2003.

6. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). – Armia Krajowa (AK). – sygn. 202/III-197.

7. AAN. – Delegatura Rządu RP na Kraj (DRRP). – sygn. 202/II-6.

8. AAN. – Prezydium Rady Ministrów (PRM). – sygn. 148-264.

9. AAN. – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW). – sygn. 1108.

10. AAN. – Ministerstwo Wyznania Religijnego i Opieki Społecznej (MWRiOP). – sygn. 350.

11. AAN. – Delegatura Rządu RP na Kraj (DRRP). – sygn. 202/II-6.

12. Antypolska akcja nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w świetle dokumentów Rady Głównej Opiekuńczej 1943-1944 / Wstęp i opracowanie L. Kulińska, A. Roliński. - Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2003. - T. 1.

13. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939. - Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. - 262 s.

14. Musiał B. Rozstrzelić elementy kontrrewolucyjne! Brutalizacja wojny niemiecko-sowieckiej latem 1941 roku. - Warszawa: Fronda, 2001. - 352 s.

15. Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939-1945 / oprac. D. Baliszewski, A. Kunert. - Warszawa: RYTM, 1999. - T. 1 (1939-1942).

16. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. - Warszawa: Tyrsa, 1992. - T.I.

17. Sowa A. Stosunki Polsko-Ukraińskie 1939 – 1947. - Kraków: Towarzystwo sympatyków Historii, 1998.